УДК 37.053.6

Чубук Р. В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

У статті проаналізовано нормативно-правову базу щодо захисту прав дітей; розглянуто завдання, принципи, матеріально-технічну базу захисту дітей.

Ключові слова: *соціально-правовий захист дітей, нормативно-правова база, соціально-педагогічні умови.*

В статье проанализировано нормативно-правовую базу в отношении защиты прав детей; рассмотрены задачи, принципы, материально-техническая база защиты детей.

Ключевые слова: *социально-правовая защита детей, нормативно-правовая база, социально-педагогические условия.*

The normatively-legal base in relation to defence the children's rights was analysed in the article; the main tasks, principles, material and technical base of children's defence were also considered.

Key words: *social and legal children's defence, the normatively-legal base, social and pedagogical conditions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Суттєві зміни у світі щодо ставлення до дітей, ратифікація більшістю країн (в т. ч. й Україною) Конвенції ООН про права дитини, прийняття Закону України «Про охорону дитинства» (2001) [1] із змінами, внесеними у 2002-2009 роках, визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток; встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Виходячи із Конституції України та Конвенції ООН про права дитини був прийнятий Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (2007), в якому визначено правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18 років. Водночас, не лише стан економіки країни визначає обсяг і зміст державного піклування про дітей, але й те, як у суспільстві усвідомлюється той факт, що світ дитинства є частиною способу життя молодої людини та культури народу взагалі.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблем соціально-правового захисту дитинства на сучасному етапі. **Завданням** даної статті є аналіз нормативно-правових документів у сфері захисту дитинства з метою встановити рівень дотримання визначених критеріїв здорового розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на посилення уваги до питань попередження соціального сирітства, тенденції до його зростання в Україні посилюються, а концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на практиці залишається незмінною. Науковці та практики давно засвідчили невідповідність діючої системи опіки над дітьми сучасним потребам дитини та вимагають негайного вирішення цих проблем на рівні держави. Зокрема, залишаються поза увагою питання відповідності захисту дітей; розбудови нової концепції державної системи захисту дитинства, відповідно до потреб самої дитини; належного соціально-правового забезпечення всіх дітей, а не лише окремих «пільгових» категорій.

Серед напрямів наукових досліджень дитинства виокремлюються такі як: загальний психологічний розвиток дитини (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець та ін.); концепція навчання та розвитку дітей (В. Давидов, О. Дяченко, Ж. Піаже та ін.); проблеми періодизації дитячого розвитку (Л. Виготський, Д. Ельконін та ін.). З позиції соціальної психології дитинство розглядають як соціальний феномен в контексті дитячих груп та об'єднань (О. Кононко, В. Кудрявцев та ін.). Науковці Л. Волинець, І. Іванова та ін. вивчали організацію комунікації та проведення дозвілля з дітьми в умовах інтернатного закладу шляхом реконструкції соціально-культурного оточення. Н. Комарова та ін.

розглядали соціально-педагогічну роботу з дітьми-сиротами як професійну діяльність, що спрямована на гармонізацію і гуманізацію відносин особистості та соціуму через педагогізацію освітнього середовища дитини.

Виклад основного матеріалу. У Конвенції ООН про права дитини зазначено, що основними завданнями соціально-педагогічної роботи є забезпечення *виживання, захисту і розвитку дитини*. Під *виживанням*, з одного боку, розуміється вироблення у дитини певних навичок до самозбереження власної цілісності, самозахисту, самообслуговування, самовиховання. З іншого боку, виживання передбачає забезпечення дитини необхідними засобами для існування, такими як: харчування, житло, лікування, навчання тощо. *Захист дитини* зумовлюється особливостями фізичного та розумового розвитку, що потребує, в деяких випадках, спеціальної охорони або додаткового піклування, належного соціально-правового захисту протягом тривалого часу. На *розвиток дитини* значний вплив має оточуюче середовище та особливості психофізичної сфери дитини. Реалії сучасного життя вимагають розвитку духовної особистості, здатної протистояти дезорієнтації, спустошеності, моральній деградації дитини. У статті 18 Конвенції ООН передбачено, що батьки несуть відповідальність за виховання і розвиток дитини, а держава зобов'язана надавати їм необхідну допомогу для виконання своїх обов'язків стосовно дітей. Така конкретизація обов'язків батьків, соціальних інститутів, держави сприяла розширенню загального контролю щодо забезпечення та захисту прав дітей.

У Законі України «Про охорону дитинства» [1] чітко визначені права та свободи дитини: право на життя та охорону здоров'я; право на ім'я та громадянство; право на достатній життєвий рівень; право дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації; право на захист від усіх форм насильства; право на освіту; право на заняття підприємницькою діяльністю (для дітей, які досягли 16 років); право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації тощо.

На підставі аналізу наукових досліджень, дитинство можна розглядати як особливий стан розвитку людини у суспільстві; як узагальнений суб'єкт, що взаємодіє з дорослими людьми на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин; як соціальне явище, суть якого визначено специфікою тієї системи суспільства, в яку дитина інтегрована, соціокультурним контекстом цього суспільства (способами виробництва, статевою та віковою стратифікацією, системою міжособистісних стосунків, ціннісними орієнтаціями, особливостями засобів та механізмів соціалізації). Дитинство у змістовому визначенні є процесом набуття психічних новоутворень, постійного фізичного зростання, освоєння соціального простору, рефлексії всіх взаємин у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, що відбуваються під час контактів дитини з дорослими людьми, іншими дітьми та постійно розширюються.

На сьогодні в Україні є актуальною проблема створення належного соціально-правового забезпечення державної сімейної політики, яка могла б гарантувати кожній дитині вільний, нормативно-забезпечений розвиток особистості, адекватність процесу соціалізації, захист прав та законних інтересів, незалежно від місця народження дитини, національності, соціального статусу біологічних батьків, місця її фізичного перебування (у рідній сім'ї, прийомній сім'ї, або інтернаті). На нашу думку, будь-який закон, в якому виокремлено одну із категорій дітей, як «пільгову», є дискримінаційним по відношенню до інших дітей.

Пріоритетним напрямом соціально-правового захисту дітей має стати створення умов для появи нових соціальних інститутів, що змогли б задовольнити реалізувати інтереси дітей. До соціально-педагогічних умов забезпечення соціально-правового захисту дітей можна віднести [3]:

- сформованість соціально-правових знань у педагогів, які працюють з дітьми та передача цих знань дітям та їхнім батькам;
- інтеграція підходів у соціально-виховній роботі на принципах суб'єкт-суб'єктних взаємин;
- партнерська взаємодія різних інституцій, залучення дітей та підлітків до соціально-значущих правових дій тощо. Забезпечуючи соціально-правовий захист дітей, необхідно мати на увазі кардинальні умови, що впливають на ціле покоління людей. Зокрема, ментальність українського народу щодо захисту прав дітей, на формування якої мали вплив складні історичні умови.

Виходячи з вищезазначеного, основними завданнями соціально-правового захисту дитинства є [5]:

1) психолого-педагогічна та юридична допомога;
2) консультування неповнолітніх дітей та їхніх батьків;
3) контроль за роботою дитячих установ різного типу;
4) соціально-медична допомога дітям;
5) інформаційно-правова допомога неповнолітнім з питань одержання професії, працевлаштування;
6) реалізація культурних і дозвіллєвих потреб дітей та молоді тощо.

Різні соціальні заходи, що проводяться в школі, позашкільних закладах, громаді складають систему соціально-правового захисту дітей. Формування соціально-правової захищеності дітей, задоволення потреб, інтересів, творчого потенціалу, їхня впевненість в успішне майбутнє під час професійного самовизначення є основним результатом цієї діяльності. Соціально-правовий захист дітей здійснюється за такими принципами [2]:

- рівність всіх дітей незалежно від походження, раси, стану здоров'я;

- повага права дитини на свободу думки, об'єднань і мирних зборів;
- пріоритет дитячих інтересів над іншими;
- інтеграція зусиль усіх соціальних інститутів, що покликані захищати права дітей та здійснення колективного аналізу, моделювання щодо здійснення соціально-правового захисту дітей;
- гуманність у ставленні до дитини, що передбачає визнання людини: а) найвищою соціальною цінністю; б) пріоритетною метою суспільного розвитку; в) вищим критерієм оцінки всіх галузей суспільного життя: науки, мистецтва, економіки тощо;
- системність, що характеризується як: а) системна оцінка потреб особистості дитини з метою захисту її прав; б) орієнтація на міждисциплінарність у дослідженнях проблем захисту прав дітей; в) системний підхід, тобто координація всіх структурних компонентів щодо забезпечення захисту прав дітей.

Здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей покладається в межах визначеної компетенції на: кримінальну міліцію у справах дітей та приймальники-розподільники органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державного департаменту України з питань виконання покарань; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей тощо. Роботу щодо захисту прав дітей в Україні проводять такі інституції як: служби у справах дітей; відділи, центри, управління у справах сім'ї, дітей та молоді; управління праці та соціального захисту; громадські організації та благодійні фонди; релігійні організації.

Матеріально-технічна база захисту дитинства включає [3]:

- державну матеріальну допомогу – грошові виплати, що призначаються у встановлених законодавством випадках: по вагітності та пологах; у випадках народження дитини; догляду за немовлям; догляду за хворою дитиною, або дитиною-інвалідом; одиноким матерям; багатодітним або малозабезпеченим родинам; коли дитина знаходиться під опікою, або в період розшуку її батьків, які відмовляються сплачувати аліменти тощо;
- заклади охорони здоров'я – дитячі лікарні, санаторії, пологові будинки, реабілітаційні центри для дітей інвалідів тощо;
- освітні заклади – школи, дошкільні установи, позашкільні навчальні заклади, будинки дитячої творчості тощо;
- спеціалізовані дитячі заклади.

Основу нормативно-правової бази для проведення професійної соціально-педагогічної діяльності з конкретною групою дітей, наприклад, з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, складають Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових засад соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та інші документи, в яких визначено необхідні умови для створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, порядок взаємодії між службами дітей, сім'ї та молоді, службами у справах дитини; порядок здійснення соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу тощо.

Первинною установою для здійснення соціального захисту неповнолітніх, їхньої соціальної реабілітації, психологічної та медичної допомоги є притулки для неповнолітніх, де вирішується подальша доля дітей вулиці, які сюди потрапили. Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» притулок для неповнолітніх Служби у справах неповнолітніх місцевої державної адміністрації – це заклад соціального захисту дітей віком від 3 до 18 років, створений для перебування у ньому неповнолітніх протягом часу, необхідного для їхнього подальшого влаштування, але не більше як 90 діб.

Основними завданнями притулку є:

- соціальний захист позбавлених сімейного виховання неповнолітніх, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили заклади освіти;
- створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх, надання їм можливості для навчання, праці та відпочинку.

Робота соціального педагога (практичного психолога) в притулку для неповнолітніх здійснюється за такими основними напрямами: діагностична, корекційна та профілактично-виховна. Під час здійснення діагностичної діяльності соціальний педагог виявляє проблеми безпритульних дітей, їхні індивідуальні особливості, що необхідно для адекватного здійснення корекційної та профілактично-виховної роботи. Провідною метою соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми в притулку є повернення дітей в сім'ю, тому соціальному педагогу необхідно проаналізувати ситуацію у рідній сім'ї дитини та докласти зусиль, щоб дитина могла повернутися туди назад. Водночас, у разі неможливості повернення дитини в сім'ю, соціальний педагог має допомогти дитині влаштуватися у прийомну сім'ю або виховний заклад. За такого підходу, притулки для неповнолітніх відіграють допоміжну роль, коли дитину готують до входження у нову сім'ю.

Як зазначає Г. Бевз [4], гарантом усіх можливих негараздів, які можуть спіткати дитину під час її зростання, є фігура матері (батька) або

особи, яка постійно знаходиться з дитиною, починаючи від народження. Для дитини постійність, здатність до прийняття та надання адекватної підтримки під час розвитку в будь-який час – є найголовнішими характеристиками значущої фігури батька, матері, особи, яка їх замінює. Дослідження неодноразово засвідчували, що навіть суперкваліфікований догляд спеціалістів не може замінити чинник постійності значущої фігури для дитини. Наприклад, у США вчений Скілз спостерігав дітей-немовлят із відставанням у розвитку від народження до початку самостійного життя. Частина таких дітей була передана в заклад, де проживали розумово-відсталі жінки, тому кожна жінка «взяла на виховання» одну дитину, інша частина дітей продовжувала проживати та виховуватися в умовах дитячого закладу, де з дітьми постійно працювали професійні педагоги. По досягненні повноліття діти, яких виховували розумово-відсталі жінки, досягли нормального рівня розумового розвитку, змогли працевлаштуватися і добре адаптуватися в соціальному оточенні. В іншій групі дітей із дитячого закладу – залишилися відставання в інтелектуальному розвитку, а в дорослому житті вони не змогли навчатися, працювати й адаптуватися у соціумі.

Аналіз нормативно-правової бази сфери захисту дитинства, засвідчив її декларативне спрямування на фіксацію недоліків у державній політиці та визначенні організаційних заходів на їх подолання, тобто демонструється видимість того, що питання розглядаються, але дієвих практичних рішень немає, а формальне визначення організаційних заходів – ніяких позитивних змін щодо розв'язання цієї проблеми не зробить. Такі актуальні соціальні проблеми як: низький рівень заробітної плати дорослих та зубожіння сімей, соціальне сирітство тощо, не розглядаються на рівні державної політики як недоліки планування та фінансування, лише акцент роблять як на пріоритети, на які необхідно звернути увагу і посилити роботу працівників державних соціальних служб, які і без того (майже безплатно) утримують діяльність соціальних служб, оскільки усвідомлюють

Отже, соціально-правовий захист дітей представляє систему заходів та гарантій, що спрямовані на виявлення, попередження та нейтралізацію впливів негативних чинників на життєдіяльність дитини; це комплекс взаємодії державних закладів та недержавних організацій щодо законодавчого і соціального закріплення прав дітей, в основу яких покладено пріоритет дитини, гарантування їй особистих та соціальних прав, охорону законних прав і свобод, дотримання гідних умов їхнього життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 1.
2. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 42.
3. Ковчина І. М. Підготовка студентів до соціально-правового захисту особистості: Навч.-метод. посібник. / За заг. ред. А. Й. Капської. – К. : НАУ, 2005. – 196 с.
4. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / І. В. Пєша. – К., 2000. – 87 с.
5. Енциклопедія правового захисту неповнолітніх / Н. В. Шость, М. К. Козир, О. М .Ситнік. – К. : 1997.

Рецензенти: Васильєв Я. В., д. псих. н., професор;
Попова Т. С., к. пед. н., доцент.

© Чубук Р. В., 2011

Дата надходження статті до редколегії 14.04.2011 р.